

EL CASTELL DE GELIDA: L'EXCAVACIÓ ARQUEOLÒGICA DE L'ANY 1991

**JOSEP MARIA MACIAS
JOSEP ANTON REMOLÀ
MIREIA MESTRE**

Durant l'abril de 1991, es realitzà una excavació arqueològica a la torre mitjana del Castell de Gelida (Alt Penedès). Aquesta actuació permeté confrontar les fonts documentals conegudes amb els nous resultats de tipus cronològic i, per altra banda, prendre constància de la potencialitat d'aquest interessant i ben conservat jaciment.

EL CASTELL DE GELIDA: L'EXCAVACIÓ ARQUEOLÒGICA DE L'ANY 1991

PRESENTACIÓ

Aquesta comunicació fa referència als treballs arqueològics desenvolupats per l'empresa CODEX SCCL - ARQUEOLOGIA I PA-TRIMONI en el Castell de Gelida (Alt Penedès)⁽¹⁾ per encàrrec de l'Associació d'Amics del Castell de Gelida.⁽²⁾

Donat que tota la documentació existent sobre el Castell es fonamentava en dades documentals i d'anàlisi estructural, l'Associació d'Amics va creure convenient la realització d'una excavació arqueològica per tal de poder corroborar, en la mesura del possible, les informacions obtingudes amb les ja existents. Al mateix temps, aquesta intervenció representava aleshores el punt inicial de partença per a l'execució d'un projecte d'excavació i recuperació integral del jaciment.

L'erecció del Castell de Gelida cal emmarcar-la dins de l'avanç de la repoblació catalana més enllà de la banda dreta del riu Llobregat, que s'inicià a partir de finals del segle IX. El recinte acollia, durant l'època medieval i la major part de l'època moderna, el nucli primitiu de població que posteriorment es traslladaria muntanya avall constituint l'actual centre urbà de Gelida. Aquest fenomen es produeix lentament durant tot el segle XVII, motivat principalment pel creixement demogràfic i, possi-

blement, amb l'impuls de la Guerra de Successió, que comportà l'abandó definitiu i l'anorreament generalitzat de Castell (MAURI/ROVIRA 1987).

La planta d'aquest respon a les necessitats d'adaptació a l'orografia existent. El relleu sobre el qual s'assenta el castell conforma un recinte allargat i sinuós perfectament adaptat al terreny. En l'extrem més elevat se situa —orientada a l'est— la part noble del Castell, mentre que a l'extrem oest es localitza l'església romànica de Sant Pere i la corresponent zona funerària.

El propòsit inicial de la nostra intervenció era obtenir dades arqueològiques corresponents al moment fundacional i, en conseqüència, poder-les confrontar amb la datació històrica atribuïda (segles IX-XI). Aquest propòsit no s'ha complert, no obstant això, l'estratigrafia obtinguda ha permès documentar diversos nivells d'abandonament que poden ser datats amb el material ceràmic recuperat. Altrament l'extracció física dels nivells d'enderroc permeten l'avaluació de l'estat de conservació d'aquest edifici, així com de les tasques de consolidació necessàries.

L'EXCAVACIÓ ARQUEOLÒGICA

En aquesta actuació, la intervenció es desenvolupà a l'interior i a l'entorn de la torre mitjana del Castell. Aquesta se situa en un estretament del cim i en el punt de separació del recinte propi del Castell i de la petita planúria sobre la qual es troba l'església de Sant Pere. La funció d'aquesta torre, de planta rectangular, era barrar el pas i controlar l'accés a l'interior del recinte.

Aquest punt requeria una immediata tasca de neteja i de condicionament, ja que és el pas prioritari per a l'accés a l'interior del Castell. A més, les nombroses reformes arquitectòniques que s'han desenvolupat en aquesta torre durant la seva ocupació, la convertien en un lloc atractiu per al desenvolupament d'una actuació en extensió.

En el moment de la nostra intervenció, l'exterior de la Torre constituïa una zona marginal, coberta per la vegetació i separada dels itineraris més freqüentats pels visitants dels castell. A l'interior es podia accedir mitjançant una porta oberta en un parament del segle XIV, i es trobava completament omplert per diferents abocaments i deixalles

constructives d'anteriors obres de reconstrucció; obligant a accedir a l'interior del castell a través d'un estret pas situat entre la torre i el tall meridional de la muntanya.

La documentació estratigràfica realitzada al seu interior ens permeté documentar, per sota del nivell superficial un antic nivell de circulació i les escales (UE 2105) encabides en una obertura moderna realitzada en el mur oriental de la torre. La realització d'aquestes obres, segons informacions orals, corresponien a la primera meitat del s. XX i foren dutes a terme pels veïns de la zona per tal de facilitar la circulació al recinte passant per l'interior de la torre.

L'extracció d'aquestes evidències modernes comportà la visualització d'una porta oberta en el parament est i corresponent al moment fundacional de la torre (UE 2107). Igualment, es documentà un potent nivell d'enderroc constituït essencialment per pedres caigudes dels murs i per arena barrejada amb morter de calç desfet.

Per sota d'aquest, ja ens aparegué el darrer nivell de circulació o pseudo-paviment de l'interior de la torre, que s'estenia irregularment per l'interior de l'estança, entreveient el sòl geològic. Aquest estrat cobria dos nivells de preparació o farciments constructius que se superposaven al sòl geològic. A la vegada, aquests dos nivells ocultaven evidències anteriors a la pavimentació de l'estança. Així es documentà un mur banquetat o pedrís (UE 2124) adossat a la paret original del costat oriental, una estructura semicircular (UE 2127) —conservada de forma parcial i escapçada— i escasses restes d'una petita llarg de foc.

En aquest moment, l'actuació es reduí a l'angle nord de l'estança on, per les irregularitats de la roca, quedava un retall de més de mig metre de fondària. D'aquesta forma, encara en pogué documentar un darrer nivell que cobria la roca i es trobava tallat per les trinxeres a sac dels murs romànics.

En un altre front, l'excavació a l'exterior de la torre s'inicià igualment amb l'extracció del nivell superficial i la neteja de tots els murs limítrofes. Per sota d'aquest estrat, es documentaren altres nivells d'enderroc amb les mateixes característiques que l'exhumat a l'interior.

Sense aquests nivells es pogué documentar un nou mur (UE 2203), una finestra (UE 2210) i, especialment, un enllosat —de blocs irregulars

Figura 1: Vista interior de la torre. Mur 2109.

*Figura 2:
Detall de la
porta original
descoberta.
Mur 2111.*

Figura 3: Detall de l'opus spicatum emprat en els murs romànics.

Figura 4: Vista de l'enllosat 2209.

de tres a cinc cm de gruix— que pavimentava tot l'àmbit.⁽³⁾ Finalment, la neteja del sector nord de l'exterior de la torre permeté descobrir un altre mur (UE 2122) i unes escales retallades a la roca (UE 2131) anteriors a la torre.

ANÀLISI

Tot i que les dades extretes a partir d'aquesta actuació ajuden a entendre l'evolució d'aquesta torre, esdevenen només una petita aportació a l'escàs coneixement arqueològic i arquitectònic sobre un jaciment de tal magnitud i complexitat com és un castell medieval amb el seu recinte rural. La conjugació de les dades estratigràfiques i estructurals amb les minses restes ceràmiques recuperades ens permeten establir una periodització de les restes conservades.

En el nostre cas, el material ceràmic recuperat es redueix a una enorme quantitat de teules, procedents dels ensorraments de la teulada, i a la presència de ceràmica de taula. D'aquest últim grup destaquem les produccions de ceràmica blava catalana, majoritàriament procedents de Barcelona i que es converteixen en les *directrius cronològiques* dels estrats on apareixen. No obstant, la manca de precisió actual sobre les cronologies atribuïdes a aquestes produccions comporta —com és el cas de la present intervenció— una seriació temporal insuficientment concreta.

El segon pas constitueix l'anàlisi de la seqüència estructural obtinguda, a través de l'observació de les diferents relacions físiques entre els diferents elements estructurals i, amb el recolzament de la seqüència estratigràfica i en una acurada tasca de neteja. Aquesta fase encara resta inacabada, pel fet de no poder completar l'excavació de l'enllosat i de la seva estratigrafia inferior. A més, la interpretació de les escales 2130 i la seva relació amb les estructures confrontants, adquireix un caire preliminar, fins que no es pugui realitzar l'excavació de la zona gòtica i una neteja exhaustiva i detinguda de tots els paraments existents en el costat est del rebaix existent en l'àrea compresa entre la torre i l'església.

Precedents

L'element més antic documentat en l'àmbit de la torre són les escales 2131, ja que sobre aquestes es recolza la fonamentació de la torre romànica. Els tres esglaons conservats semblen definir una orientació ascendent nord-sud, en direcció a l'actual espai interior de la torre. Cobrint aquest element hi havia una possible nivell d'abandó format a partir d'aportacions pluvials o eòliques.

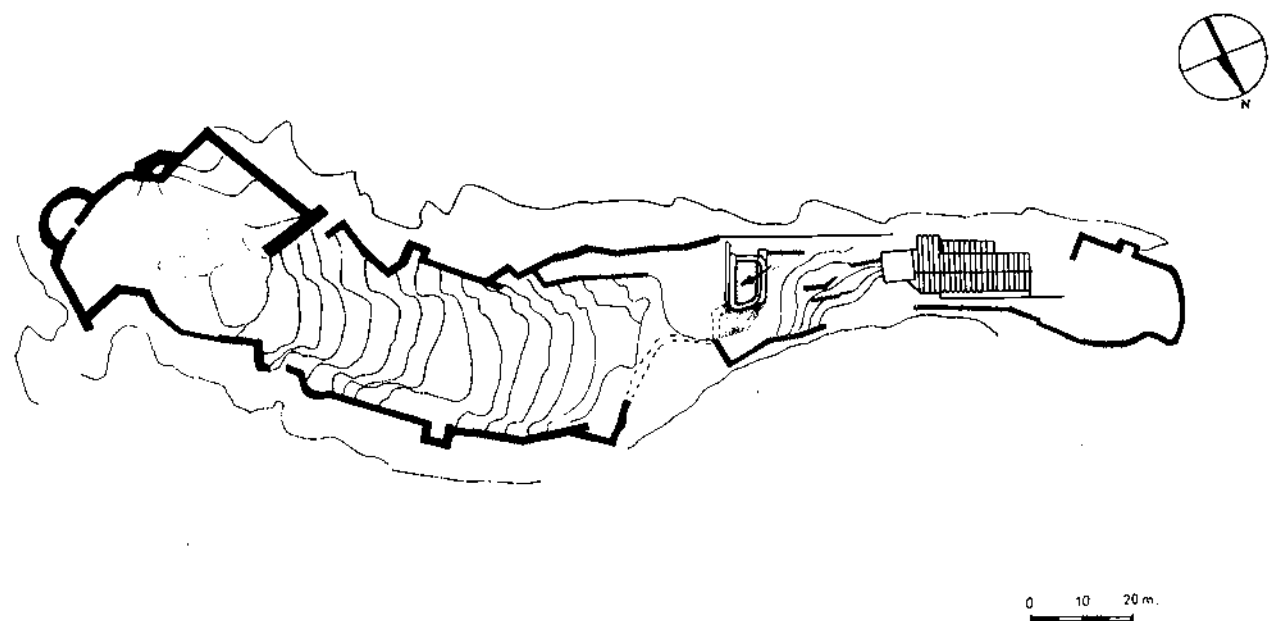
Del petit conjunt ceràmic recuperat en aquest estrat, destaca la presència de ceràmica reduïda medieval (il·lustració 6-5, 7), ceràmica comuna romana i possiblement fragments de ceràmica ibèrica oxidada. Es tracta, si més no, d'una presència testimonial però que posa en evidència la possible existència d'un jaciment més antic en les rodalies del recinte del Castell.

Construcció de la torre

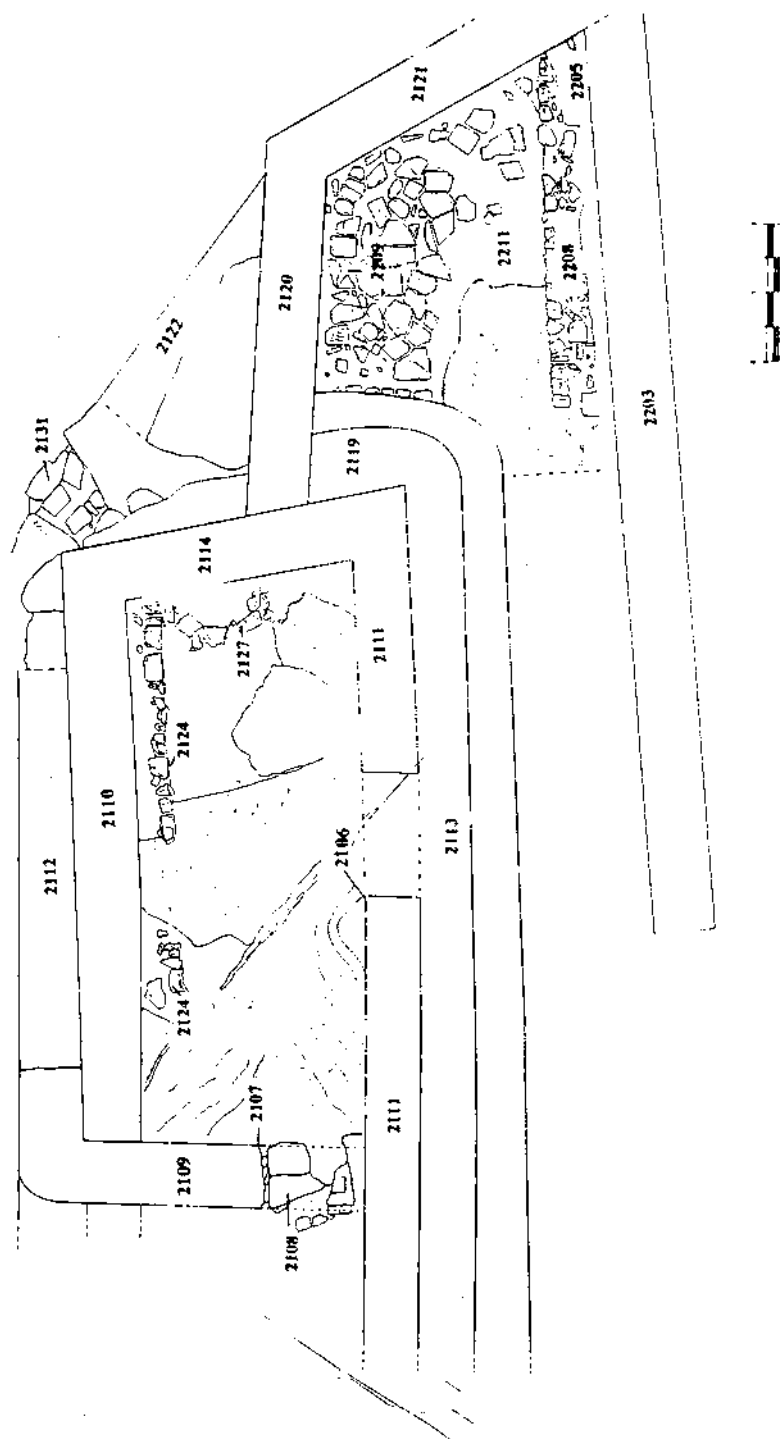
La següent evidència humana és la construcció de la torre romànica. D'ella conservem els murs 2110, 2111 i 2114, i la banqueta de fonamentació d'aquest últim (UE 2118). Són parets fetes d'aparell irregular, on el parament extern —només apreciable en el mur 2114— presenta un tret més regular amb blocs de pedra més grans i millor treballats. Mentre que els paraments interns es caracteritzen per un aparell de pedra mitjana, sense treballar i que en les parts inferiors, sovint, hi presenten segments realitzats amb la tècnica d'*opus spicatum*.

El tancament sud d'aquesta estructura no es conserva, tot i que semblen conservar-se restes de la primera filada en l'exterior de l'actual entrada i abans de la tanca de ferro. De confirmar-se aquest fet, s'evidencia la concepció de zona de pas o trànsit de la torre, ja que aquesta barra totalment el pas en una zona on el turó s'estreix fins arribar a poc més de 20 m d'amplada.

D'altra banda, la intervenció ha permès descobrir una porta corresponent a aquest moment, es troba encarada a l'oest, vers la zona d'hàbitat del recinte. No es conserva la llinda ja que el mur en aquesta zona es troba parcialment derruït, i el llindar està constituït pel propi sòl geològic. Tampoc no és apreciable cap encaix de polleguera o passador,

Làmina 1: Planta del Castell de Gelida (MAURI/ROVIRA 1990).

Làmina 2: Planta de la torre i les zones excavades.

en tot cas, són apreciables dos petits encaixos rectangulars situats a la part superior de cada brancal.

A aquest moment també deu correspondre el mur 2124, ja que una pedra d'aquest es troba coberta pels rebuigs d'argamassa del mur 2110. La funcionalitat d'aquest mur ens és desconeguda, essent possible que fos la part conservada d'una mena de banc o banquetta, o bé d'una caixa d'escaleres. Estratigràficament, l'actuació realitzada només ha permès evidenciar un nivell relacionable amb aquesta activitat. Es tracta d'un farciment constructiu que anivella les irregularitats del sòl geològic i, en el qual no ha aparegut cap resta material ressenyable.

Un altre fet que s'ha pogut observar en els paraments interiors romànics —2110 i 2111— és l'existència de dues repeses en cada mur, paral·leles entre elles quant a l'alçada. Es tracta de dos esglaons que fa el parament quan canvia de gruix en la seva alçada i que correspondrien als punts de recolzament del forjat o embigat de cada pis. A més, en els murs cronològicament posteriors, les finestres creades sempre es mantenen a una alçada superior a aquestes repeses, com mantenint encara les cotes dels pisos originals de l'interior de la torre.

Amb posterioritat, s'adossa al mur 2114 el mur 2120/2121. Possiblement aquests paraments són d'un moment cronològic proper ja que presenten una tècnica constructiva similar. Aquests, malgrat tenir una factura de treball més correcta que els paraments originals de la torre, també mantenen, com a tret específic, l'ús esporàdic d'*opus spicatum* en el parament intern i en la part baixa del mur. Mentre que el parament extern es presenta més regular i amb blocs de dimensions majors.

En el mur 2120 es troba l'obertura 2210, de forma rectangular, lleugerament esbiaixada i inclinada a l'exterior. Aquest element no presenta els trets típics d'una espitllera defensiva. La seva forma —com s'explica posteriorment— no correspon als models més freqüents i la cota respecte a un hipotètic nivell de circulació és molt baixa ja que la roca és present en la mateixa alçada. Cap la possibilitat que aquesta obertura correspongui a una latrina⁽⁴⁾ o a una boca d'evacuació de les aigües residuals o pluvials.

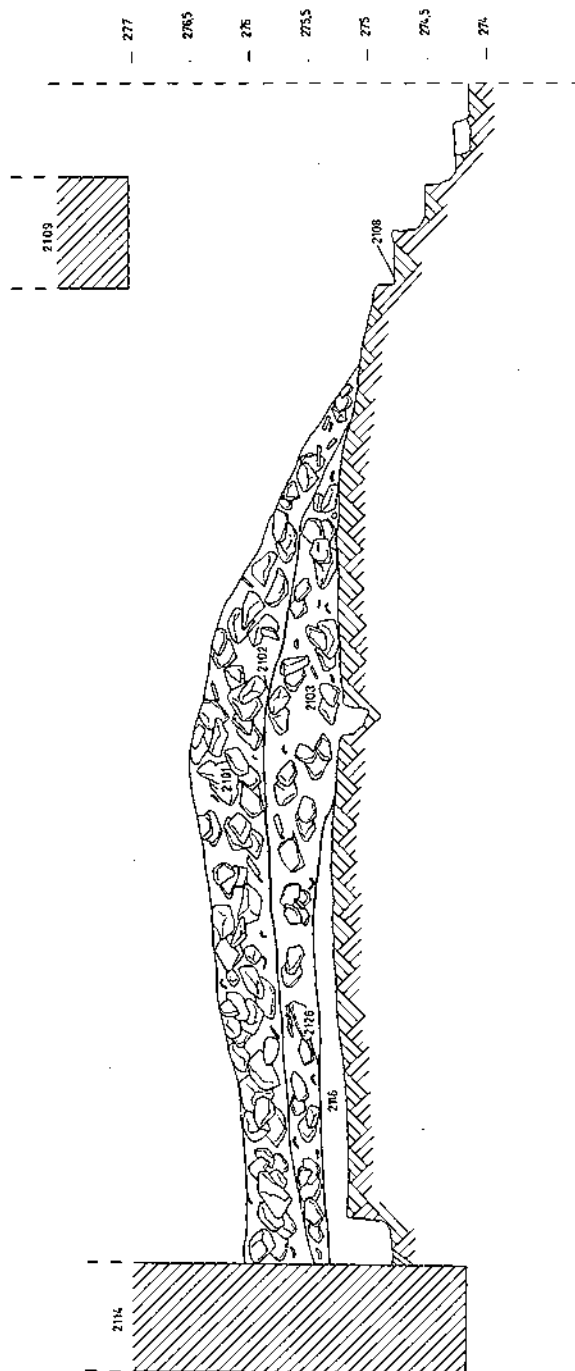
Segles XII i XIII

Ja entre els segles XII i XIII són constatades refaccions dels paraments de la torre. En concret es tracta dels murs 2112 i 2113—amb la finestra 2115— i el mur 2119, que es recolza a sobre del mur 2120. Aquests folren les estructures romàniques però l'estat de conservació no permet esbrinar si també comportà un recreixement en alçada de la torre. Tampoc no es pot determinar amb seguretat la línia de reparació del parament sud, a la vora del precipici. Aquesta, malgrat les tasques de neteja, esdevé difícil de veure i més encara quan s'hi superposen els blocs de sustentació dels pilars de la barana de ferro que protegeix el precipici.

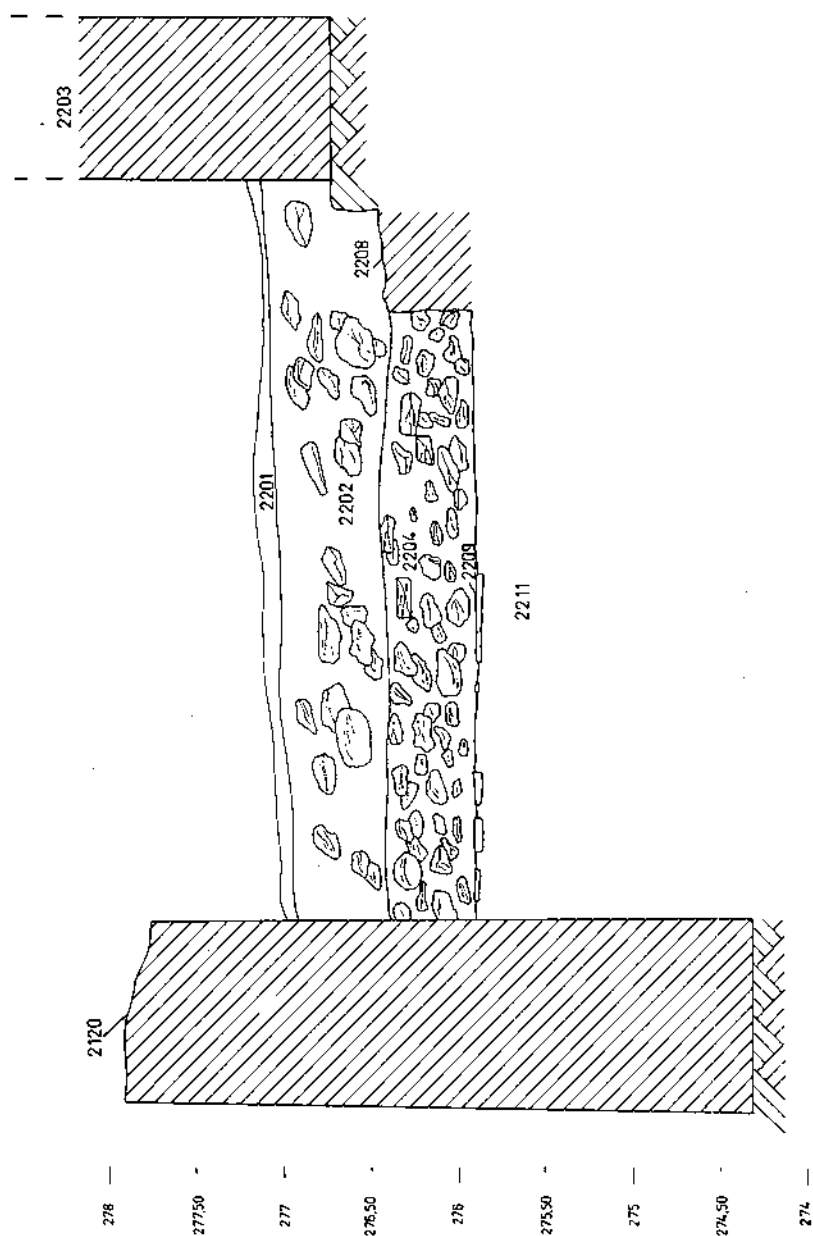
És possible, però, que en aquest costat la reparació es confongués amb la muralla de delimitació del recinte del castell, ja que entre aquesta i el mur 2132 l'espai és mínim. Juntament amb la refacció de la torre podria incloure's el parament 2203 que es recolza sobre el mur 2121. Tant aquest mur com els altres presenten una tècnica constructiva diferent i, en teoria, més evolucionada. Han desaparegut l'aparell irregular i els segments d'*opus spicatum* i el parament està constituït per carreus rectangulars i de dimensions mitjanes.

Del mateix moment són les espielleres incloses en el mur 2113 que donen al recinte del Castell i correspondrien a un teòric segon pis de la Torre. Tipològicament responen als models coneguts ja en època baix-medieval i, encara que es tracten fonamentalment de punt d'il·luminació, estan adaptades a l'ús de l'arc i de la balista.⁽⁵⁾ Un element que, aparentment, no concorda amb la cronologia proposada per aquesta refacció (MAURI/ROVIRA 1990) és l'existència d'un petit talús en la zona inferior del mur 2113,⁽⁶⁾ ja que l'ús de petits atalussats està tipificat i perioditzat en diversos estudis com un element de defensa que apareix com a resposta a les noves armes d'època moderna.

Però en el cas present, el talús es troba en l'interior del recinte del castell i la seva finalitat és assentar correctament el mur 2113 i no pas de dificultar les tasques d'assalt. Actualment no podem precisar si aquesta diferència funcional explica el fet de trobar un talús en els murs 2113 i 2119 datats des d'un punt de vista documental entre els segles XII i XIII, molt abans de la generalització d'aquesta tècnica constructiva.⁽⁷⁾

Làmina 3: Secció longitudinal a l'interior de la torre.

Làmina 4: Secció al recinte exterior de la torre.

A un moment posterior, creiem que corresponen les unitats 2209 i 2208. Sembla ser que ambdós elements puguin ser coetanis i, a més, s'observa com l'enllosat 2209 aparentment no està tallat pel mur 2119. En aquest cas es difícil establir una seriació estructural vàlida, però, a l'espera de noves dades estratigràfiques, pot suggerir-se que l'enllosat 2209 és una refacció del paviment en aquesta zona, relacionada amb la construcció dels murs de reforç de la torre. També, sembla ser d'aquest moment la unitat 2208. Aquesta es tracta d'una banquetta o banc adossat al mur 2203 i al 2121. Sobre aquest s'han identificat restes d'una capa d'argamassa (UE 2205) corresponent al recobriment superior de l'esmentada unitat.

Segles XIV-XVII

Cobrint aproximadament la meitat nord del recinte intern de la torre s'ha documentat un nivell de circulació juntament amb els farciments constructius corresponents. El material exhumat en aquests estrats d'anivellament no permet establir amb precisió la cronologia de formació. D'aquests nivells destaquen un fragment de blava catalana indeterminada (il·lustr. 6-6) i fragment informe de blava catalana de producció valenciana (il·lustr. 6-4). La data de formació d'aquest nivell d'ús no pot ser precisada, però és de suposar que correspon a una reestructuració de l'àmbit interior de la torre i que comporta la creació d'un nou paviment i l'obliteració de les estructures anteriors (UE 2124 i 2127).

Considerant els materials ceràmics apareguts, i sota criteris de context estratigràfic, cal emmarcar aquest paviment en un moment no determinat de finals del s. XIV o ple s. XV, i anterior al nivell d'abandó que posteriorment s'esmenta. La creació d'aquest paviment podria relacionar-se amb l'erecció del mur 2109, la porta 2106 i les escales 2108, elements que s'inclouen dins de les refaccions del s. XIV (MAURI/ROVIRA 1990).

Abandonament i enderroc

Sobre l'enllosat 2209 s'han documentat dos nivells d'enderroc i abandonament de l'estança. Aquests dos estrats, encara que amb trets

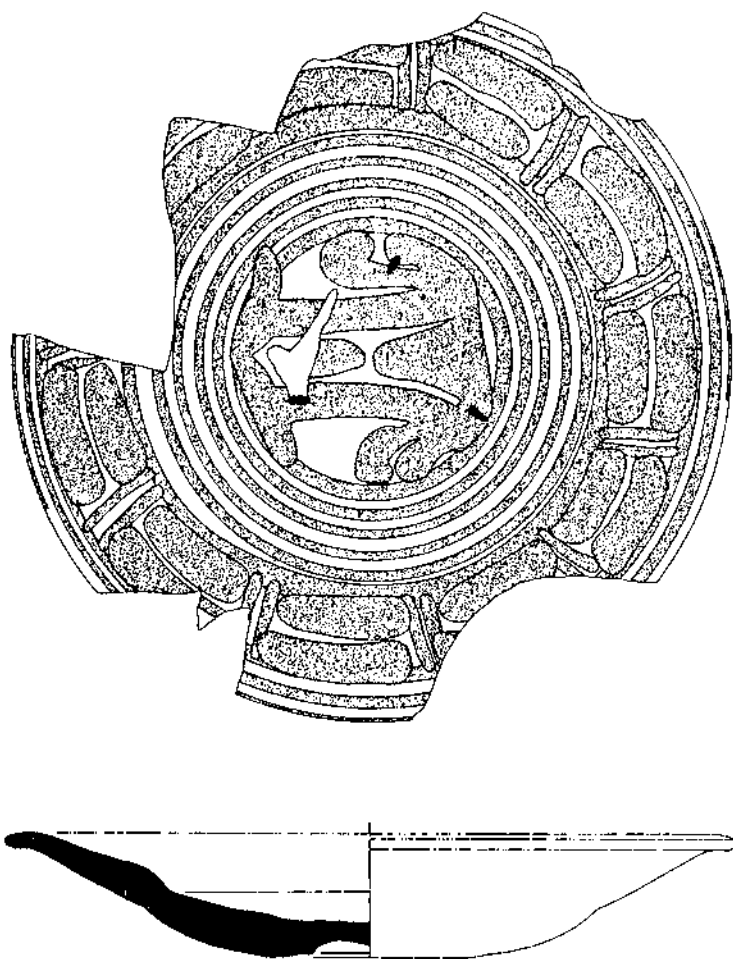
físics diferents, corresponen al mateix moment cronològic. Els fragments de teula constitueixen el conjunt ceramològic predominant i els exemplars de ceràmica blava catalana esdevenien la classe ceràmica més significativa.

Són presents individus ceràmics inclosos en les produccions d'orles diverses i de la ditada. Els primers estan generalment datats en la primera meitat del s. XVII mentre que els segons es defineixen a partir de mitjan del mateix segle (LÁZARO 1987, BATLLORI/LLUBIÀ 1974). La pervivència de dites produccions ceràmiques no es troba en l'actualitat molt ben definida; sent possible que aquests tipus puguin ser presents en la primera meitat del s. XVIII.⁽⁸⁾

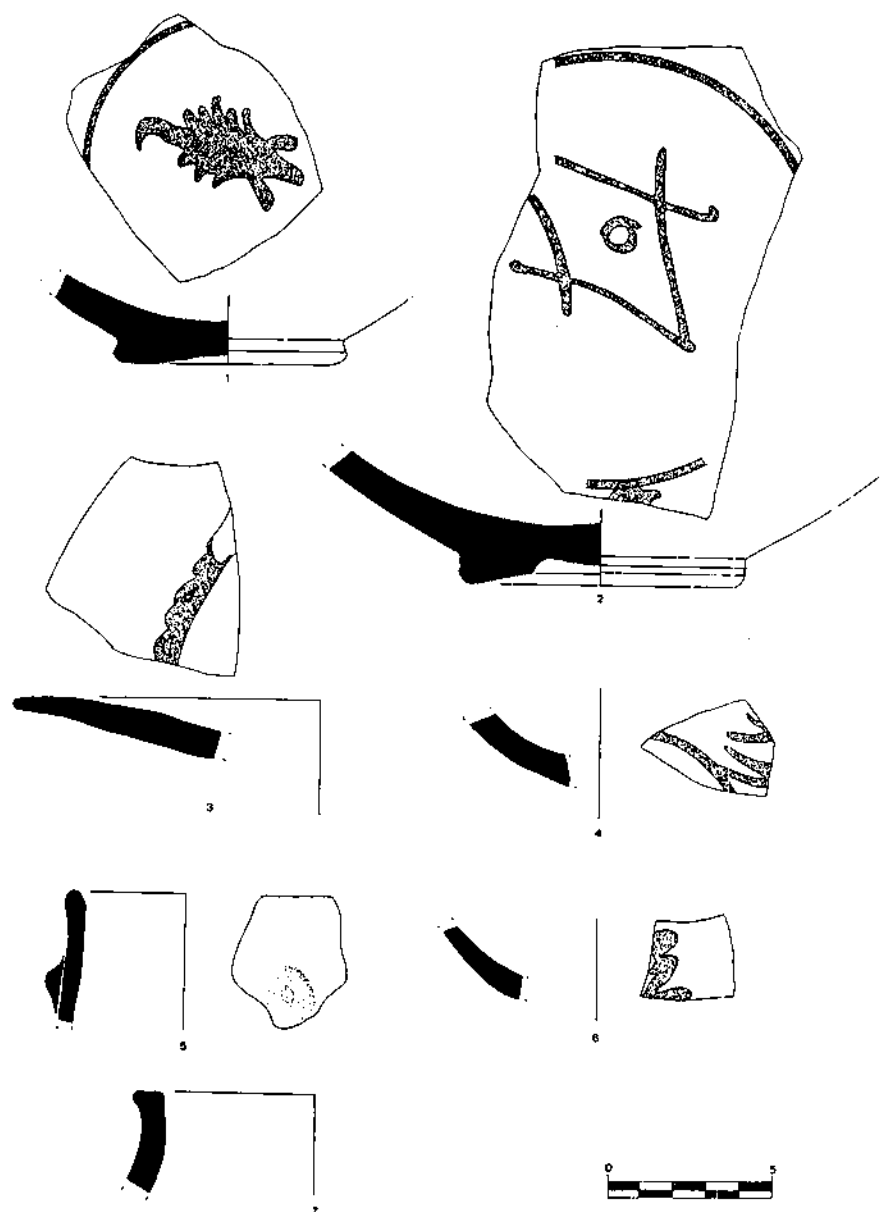
Dins del conjunt d'exemplars de formes de blava catalana dels segles XVII i XVIII destaca la presència dels plats d'ala (il·lustr. 5), predominant les produccions de la ditada. També es ressenyable l'existència, fora de context, de produccions ceràmiques més antigues. Es constata la presència d'importacions valencianes com ho demostra l'exemplar d'una vora de plat d'ala en reflexos i blaus començada a produir ja a mitjan s. XIV (il·lustr. 6.3), (PASCUAL/MARTÍ 1985). Per altra banda, també són presents formes antigues de blava catalana, presumiblement produïdes a Barcelona i amb una cronologia entre els s. XV i XVI (il·lustr 6.1, 2).

En conseqüència, el material ceràmic permet establir una cronologia per al moment d'abandó d'aquesta estança limítrofe a la torre entre la segona meitat del s. XVII i la primera meitat del s. XVIII. Periodització que concorda, a trets generals, amb les dades expressades per A. Mauri i R. Rovira (MAURI/ROVIRA 1990).

A l'interior de la torre el material exhumat en el nivell d'enderroc no ofereix cap ajut per a la seva datació. No obstant, i atenent-se als resultats de l'àmbit 2200, és de suposar que aquest nivell d'ensorrament també correspongui a finals del s. XVII o primera meitat del XVIII.

Làmina 5: Plat d'ala d'orles diverses en blau català.

Làmina 6: 1-2. Fons en blau català. 3. Plat d'ala en reflexos i blau, de procedència valenciana. 4-6. Fragments de blau català. 5-7. Comuna grisa anterior a la construcció de la torre.

CONCLUSIONS

Els treballs realitzats han permès confirmar la funcionalitat de pas de la torre excavada. La seva situació en un punt on s'estreix considerablement el turó del Castell obligava a aquells que volguessin accedir a la part baixa del recinte pel costat oest a entrar a l'interior de la torre. Segons aquest itinerari teòric, la porta d'entrada des de l'exterior a la torre mitjana estaria situada en l'extrem sud del mur 2110, al costat del precipici (MAURI/ROVIRA 1990). La present intervenció ha permès la documentació de la porta de comunicació entre el recinte d'habitatge del castell i de la pròpia torre.

Els murs 2120 i 2121 esdevenen murs cortina que delimiten el recinte murari pel nord de la torre. En funció de la similitud tècnica constructiva d'aquest paraments amb els murs romànics de la torre, no els poden incloure dins de les obres de reforç del s. XII i XIII; tractant-se potser de murs de delimitació del primitiu recinte del castell. Pel que fa relació a les obres de reparació de la torre, només volem incidir en la tècnica constructiva evidenciada en la base del mur 2113. L'existència d'un petit talús en aquest mur pot considerar-se com un tret tècnic prematur a les cronologies establertes pels talussos de funció defensiva. En relació a això, només la finalització de la seqüència estratigràfica en aquest sector i posteriors estudis comparatius amb futures estructures documentades estratigràficament podran aclarir aquesta qüestió.

Ja per finalitzar, només cal remarcar la documentació d'evidències anteriors a la construcció de la torre, i dels nivells d'ensorrament que permeten corroborar les tesis sobre el període d'abandó i destrucció atribuïdes al Castell.

NOTES

- (1) Aquesta excavació arqueològica es desenvolupà al mes d'abril de 1991, sota la direcció tècnica de CODEX SCCL i l'arqueòloga Mireia Mestre i Campi.
- (2) Dita entitat és qui té cura des de l'any 1985 de les tasques de restauració i manteniment del Castell, juntament amb l'elaboració dels projectes d'estudi i difusió d'aquest.
- (3) Aquest paviment fou cobert novament de terra per a la seva preservació.

- (4) Aquesta suposició pot ser certament arriscada, però l'existència de latrines és un element no excessivament contemplat dins d'aquests àmbits defensius. Es coneixen exemples de latrines constituïdes per simples obertures en torres i recintes de vigilància, com és el cas del Castell del s. XIII de la localitat de Coucy (França), on es troben latrines en els angles entre la torre i els murs cortina (VIOLETT, 1872-74).
- (5) Caldria fer una anàlisi visual més proper a fi de poder establir l'estat d'evolució d'aquestes espitlleres. En tot cas responen al model més usual dintre de la poliercètica medieval. Models allargats i estrets, esbiaixats a l'exterior que apareixen esporàdicament durant el s. XII i es generalitzen a partir del s. XIII. Posteriorment, a partir de la generalització de l'artilleria durant el s. XV s'introdueix el tipus d'espitllera arrodonida, més apta a l'ús de mosquets o altres tipus d'armes lleugeres (VIOLETT 1872-1874, LE HALLÉ 1983).
- (6) Els talussaments dins de la poliercètica tenien per finalitat esmortir els impactes del foc artiller i, alhora, dificultar l'acció dels sapadors especialitzats en la voladura de fortificacions.
- (7) Malgrat que en les fitxes de documentació estratigràfica s'ha emprat la cronologia establerta, creiem que és necessari completar l'excavació en el sector 2200 a fi d'obtenir més informació que ens ajudi a concretar la cronologia d'aquests murs, ara per ara no gaire precisa.
- (8) Sobre aquest aspecte són importants les informacions aportades per l'arqueòleg J. Menchón Bes, qui en l'actualitat està realitzant un estudi sobre el material ceramològic descobert en un cup de l'antic Monestir de Sant Domènec de Tarragona. Aquest conjunt és datat en la primera meitat del s. XVIII amb les monedes aparegudes, i hi són presents diversos exemplars de ceràmica blava catalana d'orles diverses i de la ditada.

BIBLIOGRAFIA

- BATLLORI/LLUBIÀ 1974. A. Batllori, Ll. M. Llobià, *Ceràmica Catalana decorada*, Barcelona 1974.
- BORNEGUE 1984. R. Bornegue, *La France de Vauban*, París 1984.
- CATALÀ 1987. P. Català i Roca, "Les Torres del litoral Català", a *De cara a la Mediterrània*, Col·lecció Nissaga núm. 7, Barcelona 1987.
- LÁZARO 1987. P. Lázaro, *La Ceràmica Catalana de època moderna*, Dossier V, Societat Catalana d'Arqueologia, Barcelona 1983.
- LE HALLÉ 1983. G. le Hallé, *Precis de La Fortification*, París 1983.
- MAURI/ROVIRA 1990. A. Mauri, R. Rovira, *Guia del Castell de Gelida*, Sant Sadurní d'Anoia 1990.

PASCUAL/MARTÍ 1985. J. Pascual, X. Martí, «Importaciones cerámicas valencianas en el Castell Formós de Balaguer», a *Actas del I Congreso de Arqueología Medieval Española*, Osca 1985.

VIOLLET 1872-1874. E. Viollet le duc, *Dictionnaire raisonné de l'Architecture française de XI au XVI siècle*, París 1872-1878.